

ARVUSTUS

Pauli Heikkilä, *Estonian for Europe: national activism for European integration, 1922–1991* (Peter Lang, 2014), 216 lk. ISBN 9782875741660.

Turu ülikooli juures 2011. aastal doktoritöö “Imagining Europe, imagining the nation: Estonian discussion on European unification, 1923–1957” kaitsnud Pauli Heikkilä on edukalt oma uurimisteemaga jätkanud, seda nii Eestis kui ka näiteks Stanfordi ülikooli juures, kus leiduvad Eesti ja teistegi Balti riikide seisukohalt ühed kõige olulisemad arhiivid Ameerika Ühendriikides. Peale doktoritöös ilmunud artiklite täiustamist ja uute andmete ning allikate lisamist, avaldas ta nüüd neile tuginedes monograafia.

Heikkilä uurimus katab pikka ajavahemiku, ligi 70 aastat. 20. sajandi kontekstis eeldab see üsna suurt üldistust või siis ühe kitsama küsimuse põhjaliku käsitlust. Tema peamine tähelepanu on pööratud mõnede Eesti diplomaatide ja poliitikute ning üksikute teiste avaliku elu tegelaste sõnavõttudele, poliitilistele avaldustele, kirjatöödele ja muudele allikatele, mis olid pühendatud ühtse Euroopa temaatikale. Pauli on endale seadnud eesmärgi laiendada levinud arusaamu ja teadmisi Euroopa integratsiooni ajaloost. Ta lisab sellele uudsena Ida-Euroopa ja eriti Eestiga seotud aspekte. Sealjuures keskendub ta kolmele Eestiga seotud algatusele. Need on esiteks Pan-Euroopa liikumine 1920.–30. aastatel ja eestlaste eriline aktiivsus selle raames. Teiseks ja monograafia ilmselt kõige uudsemaks ning olulisemaks peatükiks on ta valinud Soomes tegutsenud endise Eesti diplomaadi Aleksander Warma pöördumise Ameerika Ühendriikide riigidepartemangu poole 1942. aasta detsembris. See oli seotud sõja-aastatel ringlenu plaanidega Ida-Euroopa (Poola, Tšehhoslovakkia jt) sõjajärgse tuleviku suhtes. Erinevad föderatsioonide ja liitude plaanid pakuti välja seni, kuni Stalin neid jutte talus või oma lääneliitlasi uskuma pani, et ta on valmis sarnaste lahenduste üle Ida-Euroopas arutlema. Kolmanda momendina vaatleb

ta Eesti eksiilvalitsuse ja Eesti rahvusnõukogu katseid osaleda aktiivselt Euroopa ühendamisega seotud liikumistes Teise maailmasõja järel.

Eesti poliitikuid on läbi 20. sajandi ajendanud usk ja veendumus, et ainult ühtsesse Euroopasse kuulumine pakub mingeidki garantiisid. Seetõttu võiks Pauli uurimus olla kasulik lugemine neile tänapäevase Eesti arvajatele ning otsustajatele, kes on millegipärast veendunud, et Eesti oli ja jäi eelmise iseseisvuse ajal üksikuks ja isoleerituks ning seetõttu kaitsetuks või koguni otsis liigselt tuge natslikult Saksamaalt. Mõnevõrra on kahju, et Pauli Heikkilä valis algdaatumiks just aasta 1922, kuigi seda võib Soome kontekstis mõista. Nimelt on aastad 1917–22 ning suhtumised ja suhted Balti ning eriti Eesti suunal paljude Soome ajaloolaste uurimustega kaetud. Paraku jääb seetõttu siiski mulje, et Eesti poliitikud ja diplomaadid alles ärkasidki pärast Eesti pääsemist Rahvasteliidu liikmeks ja siis hakati Euroopa ühendamise plaanides kaasa rääkima. Punase niidina läbib kogu uurimust idee, et liikumapanevaks jõuks oli seejuures hirm ja mure idanaabri pärast. Keskseks läbib monograafiat küsimus, kas eestlaste plaanid ja erinevad kavandid Euroopa ühendamiseks olid enam mõjutatud huvist “saada eurooplaseks” või lähtuti pigem julgeolekuga seotud kaalutlustest.

Pauli piirab teemat allakirjutanu arvates siiski liigselt. Ilmselt oleks kasuks tulnud kasvõi lühidalt loetleda ja peatuda neil ligi kümnel erineval tulevikuväljavaatel, milliseid Eestis kaalutleti aastatel 1917–22. Mõned olulisemad toob ta küll välja, aga näiteks Eesti-Soome kaksikriigi kavandeid võis leida vähemalt kolmes erinevas lahenduses. Ta kirjeldab küll nn Pätsi testamenti 1940. aasta juunist, kuid sealjuures tasunuks ehk viidata, et see “testament” ei erinenud oluliselt juba märtsis 1918 koostatud Eesti-Soome ühise riigi skeemist. Sealjuures oli Eesti valmis nii ühiseks vabariigiks (Gustav Suits) kui ka kuningriigiks! Mõnegi liidu, föderatsiooni, uniooni vms taga võis aastatel 1917–22 aimata mitte esmajoones muret julgeoleku pärast, vaid pigem soovi niimoodi meeldida Briti, Ameerika Ühendriikide jt poliitikutele, et pälvida tähelepanu, abi ning eeskätt diplomaatilist tunnustust.

Eesti Rahvasteliidu ühing moodustati üsnagi kiirustades ja see oli ajendatud pigem mõnede diplomaatide huvist pääseda osalema vastavate ühingute nõupidamistele, mis 1920. aastatel olid Euroopas üsna populaarsed. Pan-Euroopa ühingu loomine näis samuti olevat pigem Karl Robert Pusta erainitsiatiiv kui laialdane ja siiras huvi uue institutsiooni vastu. Pan-Euroopa ja Rahvasteliidu vahekordadega seotud dilemmad on Pauli Heikkilä esitanud kui väheolulised, vähemalt püüti neid sellistena Eestis Pusta, Tõnissoni ja mõnede teiste poolt näidata. Siinjuures oleks ilmselt tulnud

kasuks viitamine sama küsimuse põhjalikumatele käsitlustele (nt Zara Steiner). Vastuolud olid siiski tõsised ja see võis olla üks põhjustest, miks koos Pan-Euroopa liikumise vaibumisega Pusta Pariisist saadiku kohalt tagasi kutsuti. Uue ja huvitava perspektiivi toob Pauli sisse Balti Antandi loomise põhjuste avamisel, aga siiaigi kulunuks ära võrdlused varasemate vaidlustega, mida on Balti riikide koostöö ühe kulminatsiooni – Genfis augustis 1934 sõlmitud Eesti, Läti ja Leedu sõpruse ja üksmeele lepingu üle on peetud (nagu kunagi allakirjutanu ja Magnus Ilmjärve vahel).

A. Warma poolt Ameerika saadikule Helsingis detsembris 1942 esitatud nägemuse “Rahu konsolideerumise probleemist sõjajärgses Euroopas” tähenduse analüüsiga toob Pauli teaduskäibesse olulise dokumendi. Ta seostab seda paljude teiste kavade ning plaanidega, mis sel ajal Saksa okupatsiooni alt vabades maades ringlesid ning natside “Uue Euroopa” loosungiga oponenteerisid. Kahjuks ei võrdle Pauli Warma nägemust teiste kavanditega lähemalt ja nii on raske hinnata, kui originaalseks tema loomingu pidada? Ta kinnitab küll, et Warma nägemus jõudis Riigidepartemangu ja riigisekretär Cordell Hullini ja pälvis seal tähelepanu, sest see lisati ühte Skandinaavia riike käsitlevasse kogumikku. Kahjuks puuduvad andmed, kas küsimuse üle Washingtonis ka lähemat arutleti või oli tegemist formaalsusega. Teadaolevalt toimus 1942. aasta lõpus ja 1943. aasta alguses president Roosevelti suhtumises Balti küsimusse nihe ja ta oli nüüd valmis Baltimaid ohvriks tuues otsima lähemat koostööd Staliniga. Tundub, et Ida-Euroopa sõjajärgsete föderatsioonide, liitude jms plaanid vaibusid, kui märtsis 1943 avati poolakate massihauad Katõnis ning Stalin ja siis kohe ka Tšehhi liider Edvard Beneš katkestasid koostöö Poola eksiilvalitsusega.

Väga väärtuslikuks võib pidada Pauli käsitluse kolmandat teemat ehk Eesti eksiilpoliitikute tegevuse analüüsi seoses sõjajärgsete liikumistega ühise Euroopa nimel. Ta näitab selgelt, et Eesti esindajad tegutsesid aktiivselt ja antud tingimustes isegi efektiivselt. Eriti arvestades olukorda, kus mõnedki riigid leppisid Balti riikide annekteerimisega ja püüdsid seepärast eksiilis elavate poliitikute aktiivsust pidurdada ning kohati lausa keelata. Samuti tuleb arvestada, et välispoliitika alal aktiivsete väliseestlaste arv ei saanudki väga suur olla ning nad olid nii geograafiliselt, aga teatud määral ka poliitiliselt killustunud.

Asjaolu, et käesolev uurimus ilmus esialgu iseseisvate artiklitenä, ilmneb mõnel juhul kaheldavates terminites. Nii kasutab Heikkilä Eesti välisministri abi August Schmidti ametikoha tõlkimisel nimetust “assistent” ning seletab viites, et tegemist oli kõrge ametnikuga (lk 35). Ingliskeelses kontekstis sobinuks vist enam *deputy* või koguni *permanent undersecretary*, kui

otsest paralleeli Briti välisteenistusega otsida. Kindlasti ei tohi unustada, et Eesti saadik ei olnud üheski riigis suursaadik (*ambassador*), vaid ikka ja ainult *envoy*. Paulil on need nimetused kasutusel läbisegi, kohati isegi sama tegelase ning ametikoha korral, nagu näiteks sellesama Torma (kuni 1940 Schmidt) puhul (vrd lk 120 ja 135). *Ambassador* ei olnud ka Warma ega isegi Ameerika Ühendriikide saadik Helsingis Hans Frederik Arthur Scoenfeld (lk 97). Taolised pisiasjad ei kahanda muidagi Pauli Heikkilä uurimuse väärtust. Soome päritolu ajaloolane on taaskord tõestanud, et enesekindlad kinnitused, et Eesti ajalugu on rahvuspõhine ja sellega tegelevad ainult Eestis sündinud uurijad, ei pea ammugi paika.

EERO MEDIJAINEN